

To'xtaxon SULEYMANOVA,

Andijon davlat universiteti ijtimoiy-iqtisodiyot fakulteti umumiy psixologiya kafedrasida, dotsent, p.f.n.

E-mail:tuxtaxon.suleymanova@gmail.com

Tel.: +99899327 6047

Prof. G.R.Tojiboyeva taqrizi asosida

O'SMIRLARDAGI SUISIDAL XULQ-ATVORNING PSIXOLOGIK DIAGNOSTIKASI VA KORREKTSIYASI IMKONIYATLARI

Annotasiya

Suisidal xulq-atvorli o'smirlarga psixologik yordam ko'rsatishning asosida o'smir shaxsi va uning psixik holati, suisidallik darajasining aniq, chuqur hamda tezkor diagnostikasi yotadi. Bu esa unga psixologik yordam ko'rsatish metodlari va vositalarini aniq tanlash imkonini beradi

Maqolada o'smirlarda o'z joniga qasd qidish xolatalarini tadqiq qilishga oid ayrim yondoshuvlar tasniflangan. Suitsident o'smirlar bilan o'tkazilgan kompleks psixodiagnostikasi natijalari asosida o'tkazilgan psixokorreksion tadbirlar tasnifi keltirilgan.

Kalit so'zlar: Suisid, dezadaptasiya, emosional tanglik, kommunikativ ko'nikmalar, shaxs tiplari, psixologik korreksiya, diagnostika, suisidal xavf, patologik belgilar.

POSSIBILITIES OF PSYCHOLOGICAL DIAGNOSIS AND CORRECTION OF SUICIDAL BEHAVIOR IN ADOLESCENTS

Annotation

The provision of psychological assistance to adolescents with suicidal behavior is based on precise, deep, and comprehensive psychological diagnosis of the adolescent's personality, mental state, and the degree of suicidality. This allows the specialist to clearly choose methods and means of providing psychological assistance. The article classifies some approaches to researching suicidal risk in adolescents. It also analyzes the results of comprehensive psychodiagnostics conducted with suicidal adolescents and presents the outcomes of psychotherapeutic interventions.

Key words: Suicide, maladjustment, emotional stress, communicative skills, personality types, psychological correction, diagnosis, suicidal risk, pathological signs.

ВОЗМОЖНОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ДИАГНОСТИКИ И КОРРЕКЦИИ СУИЦИДАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ПОДРОСТКОВ

Аннотация

В основе оказания психологической помощи подросткам с суицидальным поведением лежит точная, глубокая и комплексная психологическая диагностика личности подростка, его психического состояния, степени суицидальности. Это позволяет специалисту четко выбирать методы и средства оказания психологической помощи.

В статье классифицированы некоторые подходы к исследованию суицидального риска у подростков. Также анализируются результаты комплексной психодиагностики, проведенной с подростками-суицидентами, приведены результаты психокоррекционных работ.

Ключевые слова: Суицид, дезадаптация, эмоциональный стресс, коммуникативные навыки, типы личности, психологическая коррекция, диагностика, суицидальный риск, патологические признаки.

Kirish. Suisidal xulq-atvor - oldingi individual tajriba asosida shakllangan vositalar yordamida hayotiy muhim maqsad va ehtiyojlarga erishishda yuzaga kelgan to'siqlarni engib o'tishning iloji bo'lmagan holatlarda yuzaga keladi. Ko'p hollarda ular inqiroz davrida sodir bo'lib, bu shaxs ijtimoiy-psixologik dezadaptasiyasining ko'rinishlaridan biri sifatida, ya'ni, o'smir nizoni avval mavjud bo'lgan himoya va reaksiya ko'rsatish vositalari bilan echishga qodir emasligi oqibatida namoyon bo'ladi.

O'smir va uning ijtimoiy atrof-muhiti o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning buzilishi, shaxslararo aloqalarning qiyinlashuvi, hayot mazmuni, xavfsizlik va "kerak"lilik hissining yo'qotilishi ko'pincha suisidal xulq-atvor namoyon bo'lishiga olib keladi.

O'smirlik davriga xos bo'lgan suisidal xulq-atvorning psixologik diagnostikasi va korreksiya muammosi dolzarb bo'lib, psixolog, psixiatr, sosiolog va pedagog mutaxassislarining hamkorlikdagi harakatlari asosida amalga oshirilishi mumkin va zarur bo'lgan kompleks chora-tadbirlar qo'llanishini talab qiladi. Profilaktik tadbirlar doirasida o'smirlik davriga xos bo'lgan suisidal xulq-atvorning psixologik diagnostikasi va korreksiya samarali vositalarini ishlab chiqish zaruriy choralaridan hisoblanadi. O'smirlarda suisidal urinishlarni keltirib chiqaruvchi va qo'zg'atuvchi sabablarga ulardagi psixik buzilishlar bilan bir qatorda o'zini baholashdagi nizolar, dolzarb ehtiyojlarning qondirilmaligi, yolg'izlik, shaxslararo munosabatlardagi buzilishlar, o'zining tashqi qiyofasidan qoniqmaslik (Terzit kompleksi), qarama-qarshi jins vakillari bilan munosabatlardan ko'ngli qolishi, jazolanishdan qo'rqish kabilar tegishlidir. Ko'p hollarda o'smirlarda bu urinishlar impulsiv, vaziyatli bo'lib, oldindan rejalashtirilmaydi, bir-ikki yil o'tgach esa har qanday ahamiyatini yo'qotadi.

Ko'pincha suisidal urinishlar uzoq muddatli inqirozli va nizoli vaziyatlarining yakuni sifatida namoyon bo'ladi.

Suisidal xulq-atvor tadqiqotchilar tomonidan autodestruktiv (o'zini o'zi mahkum etuvchi) xulq sifatida ko'rib, uning belgisi sifatida o'z shaxsi va salomatligini ongli ravishda buzish tendentsiyasi namoyon bo'ladi[7].

K. Ozvath fikricha, autodestruktiv xulq-atvor bexosdan yoki haddan ziyod kuchli zo'riqishli (stressli) ta'sir oqibatida xulqning individual mexanizmlarining pand berishi, yoki etarlicha emasligi oqibatidir[6].

Amalga oshirilgan nazariy tahlil asosida R.F. Baumeister, S.J. Ssheglar[3] autodestruktiv xulqning uch tipini ko'rsatib o'tishadi:

1. Birlamchi autodestruksiya: individ o'ziga zarar etkazishga urinadi va ongli ravishda uni etkazadi. Bunday xulq asosida kuchli salbiy emosiya yotib, o'zining kamchiliklariga diqqatning qaratilishi bois, o'ziga nisbatan salbiy munosabatni shakllantiradi.

2. Autodestruktiv xulq patternining qarama-qarshi tomoni sifatida samarasiz strategiya: insonlar normal maqsadlarga intilishadi, ammo samarasiz strategiyani qo'llagan holda o'zlariga ziyon etkazishadi.

3. Autodestruktiv xulq patterning uchinchi tipida inson o'zaro bir birini istisno etuvchi ikki maqsadni ko'zlaydi.

R.F. Baumeister, S.J. Scher [3] tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlarda ko'p hollarda autodestruktiv xulq-atvor turli shakllarining tahliliga doir ma'lumotlarga ko'ra, ular asosan ikkinchi va uchinchi tipga kiritilgan. O'rganilgan holatlarning birontasi ham birlamchi autodestruktiv xulqqa kiritilmaydi. Mualliflar xulosasiga ko'ra, sog'lom insonlar o'zlariga zararni noadekvat reaksiyalar, samarasiz metodlarning kutilmagan natijalari, tavakkal va sarflangan kuchni noto'g'ri baholanishi natijasida yetkazishadi. Bunda aslo ongli ravishda o'z-o'zini halok etishga intilish kuzatilmaydi.

Adabiyotlar tahlili. Suisidal xulq-atvorli o'smirlarga psixologik yordam ko'rsatishning asosida o'smir shaxsi va uning psixik holati, suisidallik darajasining aniq, chuqur hamda tezkor diagnostikasi ijtimoiy psixologiya fanida g'oyatda dolzarb psixologik muammo hisoblanadi. Bu muammo bilan O'zbekistonlik psixologlardan E.G.G'oziyev, G.B.Shoumarov, V.M.Karimova, N.S.Safoyev, D.G.Muhamedova, Z.T.Nishonova, B.R.Qodirov, R.S.Samarovlar o'z ilmiy tadqiqotlarida talabalarning psixologik muammolarining turli jihatlarini ochib berganlar.

Xorij olimlaridan falsafa, sotsiologiya, psixologiya fanlarida talabalarning ijtimoiy-psixologik va individualligi xususiyatlari shakllanishi va rivojlanishi ijtimoiy vaziyat bilan bog'liqligi (LS Vygotskiy, BF Lomov, SL Rubinshtein va boshqalar). Talabalik davrida aqliy va shaxsiy rivojlanish (L.I. Bojovich, L.S.Vygotskiy, L.A.Golovey, E.A.Levanova, A.V.Mudrik, L.F.Oboxova, A.M.Prixojan, E.Spranger, E.Erikson va boshqalar). Talabalarning vaqtinchalik va mazmuniy jihatlarini bo'yicha maqsadlari (B. Bass, J.Boyd, F.Zimbardo, J.Nutten, N.N.Tolstix va boshqalar). Rivojlanishning ijtimoiy psixologiyasi va shaxslararo munosabatlar (YE.P.Belinskaya, A.I.Dontsov, E.M.Dubovskaya, V.A.Ilyin, M.Yu.Kondratyev, A.V.Petrovskiy, N.N.Tolstix va boshqalar). Talabani hamjamiyatidagi maqomi va "muhim boshqa" uch faktorli modelidan foydalanish (YE.M.Dubovskaya, V.A.Ilyin, YL.Kolominskiy, M.Yu.Kondratyev, R.L.Krichevskiy, A.V.Petrovskiy, M.YE. Sachkova va boshqalar). Talabalarning ijtimoiy tasavvurlari (I.B.Bovina, P.Verjes, A.I.Dontsov, S.Moskovisi[3] va boshqalar). Tadqiq etilayotgan muammo yuzasidan ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, intellektual muvaffaqiyatli talabalar muammosi alohida ijtimoiy psixologik muammo sifatida o'rganish amalga oshirilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Biz tomonimizdan tanlangan psixodiagnostik kompleks metodikalar quyidagi natijalarni qo'lga kiritish imkoniyatlarini ta'minlaydi:

- psixik holat o'zgarishlar dinamikasi, ya'ni psixologik korreksiya natijasini olish;

- shaxs tiplari xususiyatlarini psixologik korreksiya metodlarini aniqlash;

- motivasion-ehtiyoj sohada frustrasiya holatini aniqlash, suisidal xulq-atvor motivi va psixologik xususiyatlarni, jumladan, ta'sir ko'rsatish sohasini aniqlash;

- suisidal xavf darajasi, xavotirlanish darajasi va omillarini shuningdek, ta'sir ko'rsatish darajasini ham aniqlash.

Quyidagi diagnostik va korreksion algoritmlar taklif etilgan va qo'llanilgan:

- bosqichma-bosqich kompleks psixologik diagnostika yoki yetarlicha diagnostika vositalari bo'lmaganida o'smir, uning ota-onasi va o'qituvchilari bilan birlamchi profilaktik suhbat;

- psixologik diagnostika natijalari asosida psixokorreksiya ishini rejalashtirish;

- maqsadli yo'naltirilgan psixologik korreksiyaning individual va guruh kursini o'tkazish;

- korreksion ko'rsatkichlar natijalari asosida RETEST o'tkazish.

Qo'llanilgan psixologik diagnostika va korreksiya suisidal xulq-atvorli o'smirlarning shaxslik xususiyatlari haqida har tomonlama ma'lumotni to'plash zaruriyati bilan belgilanadi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot metodologiyasi tajriba guruhidagi o'smirlarning suisidal urinishlar sodir etilganligi haqidagi ma'lumotlarni olishda ota-onasi va yaqinlari, tengdoshlaridan olindigan ma'lumotlarga tayandik. Psixiatr ko'rigida o'smirlar ruxiyatida patologik belgilar alomatlarini aniqlanmadi. Tadqiqotimizda ishtirok etgan tajriba guruhidagi 92 ta o'smirdan birontasi ruxiy kasallar ro'yxatida turmagan.

Tajriba guruhining psixologik diagnostikasini amalga oshirishdagi kompleks metodikalar uch bosqichdan iborat bo'lib, quyidagilarga imkon berdi: psixodiagnostik tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Mini-mult metodikasi asosida olingan shaxs profilari tahlil ma'lum bir shaxs tipiga aksentuatsiyalashgan o'smirlarni to'rt: psixastenik, shizoid, gipertim, demonstrativ guruhga ajratish imkonini berdi.

Spilberger metodikasi suisidal xulq-atvorli o'smirlarning shaxsiy xavotirlanish darajasini aniqlash va uning psixokorreksiya so'nggi natijasini ko'rish imkoniyatini yaratadi.

O'smirlar psixologik diagnostikasi natijalari asosida faktorli tahlil amalga oshirilib, bu ikki umumiy faktorni aniqlash imkonini berdi. Bunda barcha kam ahamiyatli va identifikatsiyalashmagan ko'rsatkichlar ikkinchi faktorga birlashtirilib, hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan ko'rsatkichlar birinchi faktorga birlashtirildi. Chunki faktorli vaznning yuqori ahamiyati suisidal tajriba ko'rsatkichiga tegishli bo'lib, uni shartli ravishda "Suisidallik faktori" sifatida nomladik

Suitsidallik faktori psixologik tabiatini ochib beruvchi tarkibi va ta'siri xarakterini ko'rib chiqish jarayonida biz quyidagi ko'rsatkichlarning katta ahamiyatga egaligini aniqladik:

Ijtimoiy (shaxslararo) ehtiyoj - V.V.Skvorsov metodikasi bo'yicha quyidagi faktor og'irligi (faktor vazni)ga ega bo'lishdi: -0,958, -0,828, -0,827, -0,793, -0,730, 0,890, -0,882, 0,865, -0,835, 0,759, 0,742, 0,740, 0,738, 0,736, 0,729, 0,728, 0,720, 0,717, 0,716.

Mini-mult testini qo'llash imkoniyati tahlili va faktorli tahlil natijalari ma'lum bir shaxs tipiga aksentuatsiyalashgan o'smirlarning to'rt guruhini belgilash imkonini berdi

- psixastenik;

- shizoidli;

- gipertimli;

- demonstrativ (namoyishkorona).

Empirik tadqiqotda Spilberger metodikasining qo'llanilishi suisidal xulq-atvorli o'smirlarning shaxsiy xavotirlanish darajasini aniqlash imkonini berdi.

Sinaluvchlarda 75 kishida (81,5 foiz) shaxsiy xavotirlanish darajasining (psixokorreksiya kursi o'tkazilganiga qadar) yuqori, 17 tahlil (18,5 foiz) o'rta ko'rsatkich aniqlanib, past ko'rsatkichlar kuzatilmadi bu esa suisial xulq-atvorli shaxslarda shaxsiy xavotirlanish darajasi yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lishidan dalolat beradi.

O'tkazilgan psixokorreksiya kursidan so'ng esa, shaxsiy xavotirlanish darajasi ahamiyatli tarzda pasayib, yuqori ko'rsatkichlar kuzatilmagan holda, o'rtacha ko'rsatkichlar 59 ta o'smirda (64,1 foiz), past ko'rsatkichlar esa 33 kishida (35,9 foiz) aniqlandi

Takroriy tekshiruv jarayonida olingan natijalar shaxsiy xavotirlanish darajasining psixologik korrektsiyagacha olingan natijalarga nisbatan ahamiyatli pasayganligini ko'rsatdi

Olingan ma'lumotlar Mini-mult testi natijalarini izohlash jarayonida aniqlangan guruhlar bilan qiyoslandi. Shu o'rinda qayd etish lozim-ki jami 92 ta rasmdan faqatgina 15 tasida jonzot figurasi o'ng tomonga burilgan holda tasvirlangan bo'lib, bu holat respondentlarning asosiy qismi (77 ta rasm.)da faoliyatga, harakatga, belgilagan rejalarini amalga oshirish tendentsiyasining mavjud emasligi, faollikdan qo'rqish yoki egosentrizm (xudbinlik)ning namoyon bo'lishi kuzatiladi. To'plangan 32 ta rasm – markazda joylashgan bo'lsa, 45 ta rasmda himoyaviy va agressiv timsollar – shoxlar, tirnoqlar, tikanlar va sovut tasvirlangan.

Sinaluvchining emosional holati, jumladan, vaziyatli xavotirlanishi haqida, uning idroki nazoratidan xoli bo'lgan, keng ko'lamli tavsifini beruvchi Lyusher metodikasining qo'llanilishi o'smirning emosional sohasidagi o'zgarishlar dinamikasini kuzatish imkonini ta'minladi.

Psixologik korrektsiyaning boshlanishi arafasida 75 foiz o'smirlar Lyuser testi bo'yicha ranglar qatori boshiga (asosiy guruhga) kul rang, jigar rang yoki qora rangni belgilashgan bo'lib, bu holat ularda asab-psixik salomatlikning jiddiy yomonlashganligi, hayotga salbiy ijtimoiy munosabatlar mavjudligini ko'rsatadi [7].

Xulosa va takliflar. Suisident shaxsining ijtimoiy-psixologik tabiatining aniqlanishi, o'smirlar suisidal xulq-atvori samarali psixologik diagnostikasi va korrektsiyasi vositalarini va yondashuvini asoslashga imkon berdi.

O'smirlar suisidal xulq-atvorining sabablari va sharoitlari tahlili suisidal xavf omillarini aniqlashga imkon berib, bu o'z navbatida suisidal xulq-atvorning diagnostikasi hisoblanadi. Shuningdek, Real suisidal xavfni aniqlash jarayonida, faqat suisid imkonini tug'diruvchi omillarni hisobga olibgina qolmasdan, o'smirni suisidal xulq-atvor namoyon bo'lishidan to'xtatib qoluvchi omillarni ham e'tiborga olish lozim.

Sub'ektning suisidal xulq-atvori sabablarini shaxs sifatida ko'rib chiqish, inson faoliyati va o'z ehtiyojlarini qondirish, mavjudligi va rivojlanishining bosh sababi bo'lmish motivatsiyasi va ehtiyojlarini tahlil qilish jarayonida suisid insonning frustratsiyalashgan (amalga oshirilmagan va qondirilmagan) psixologik ehtiyojlariga javob reaksiyasi sifatida etakchi va to'ldiruvchi omillar bilan ko'rib chiqiladi.

Suisidal faollik namoyon bo'lgan o'smirlar shaxsining motivatsiyali-ehtiyojli sohasini o'smirlik yoshidagi suisidal xulq-atvorni tahlil etish (chunki, keyingi vaqtlarda suisidning "yosharish" tendentsiyasi yaqqol namoyo bo'lmoqda) bilan kengaytirish orqali tizimli o'rganishga intilish hozirgi vaqtda jamiyatda sodir bo'layotgan suisid hodisalarini tushinishda zarur va muhim hisoblanadi.

Suisidal urinishlarni oldini olish va uning sodir bo'lishi omillari xavfni kamaytirish uchun suisidal xulq-atvorning xususiyatlari va xarakterli belgilarini aniqlash va tadqiq etish zarur bo'lib, suisident shaxsining emosional va motivatsiyali-ehtiyojli sohasini tadqiq etish, suisidal xulq-atvorning psixologik xususiyatlarini o'rganish va aniqlash ilmiy jihatdan qiziqish uyg'otib, suisidal xulq-atvor profilaktikasi uchun xizmat qiladi.

1. O'smirlar suisidal xulq-atvori samarali psixologik diagnostikasi va korrektsiyasi vositalarini, suisidallik darajasini, uning shaxsi va holatini va aniq, chuqur va tezkor diagnostikasini amalga oshirish, natijada aralashuv doirasi, usul va vositalarini aniq tanlash yotadi. "Suisidal xulq-atvor mexanizmi" tuzilmasini bilish suisidal xulq-atvor shakllanishi mexanizmining barcha ijtimoiy-psixologik tarkibini ketma-ket aks ettirib, uning dinamikasini chuqur tushunib etish va diagnostik-korreksiya tadbirlarni shakllantirish imkonini beradi.

2. O'smirlar suisidal xulq-atvori samarali psixologik diagnostikasi va korrektsiyasi vositalari o'zida suisidal xulq-atvorning nafaqat shaxsiy va emosional sohasini, suisidal harakatlarning ijtimoiy-psixologik determinantlarini aniqlash uchun suisidal xavf darajasi va omillarini tadqiq etishni ham qamrab olib, psixopatologik diagnostika doirasidan tashqariga chiqqan holda o'smir suisidal xulq-atvorini psixologik korrektsiyasining muhim bo'g'ini hisoblanadi.

3. Kompleks psixodiagnostik tadqiqotda olingan natijalar asosida o'smirning suisidal xulq-atvori va shaxs xususiyatlariga mos keluvchi psixokorreksiyaning individual kursini yaratish va amalda qo'llash mumkin bo'ladi.

4. Psixologik diagnostika amaliyotida sinovdan (aprobatsiyadan) o'tgan metodikalarni qo'llashga asos bo'lib suisidal o'smirlar bilan psixokorreksiya ishlarini amalga oshirishning samarali yo'nalishlarini tanlash uchun suisidal xavf holatidagi shaxsning xususiyatlari haqidagi keng qamrovli ma'lumotni to'plash zarurligi xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Блейхер В.М., Крук И.В., Боков С.К. Практическая патопсихология. Ростов-на-Дону: «Феникс», 1996. - 448 с.
2. Попова Н.М., Счастный Е.Д., Корнетов Ал.Н., Дорохова И.Г., Прозументов А.Л. Саморазрушающее поведение, его превенция и психотерапевтическая коррекция // Современные проблемы пограничных и аддиктивных состояний. - 1996. - С. 107 - 108. Г. Усмирлик даврида суицидал хулқнинг психологик коррекцияси хусусиятлари Т
3. Suleymonova To'xtaxon Gaynazarovna O'smirlik davriga xos suitsidal xulqning psixologik diagnostikasi va korrektsiyasi Psixologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya Toshkent 2011.
4. Старшенбаум Г.В. Психотерапия острого горя // Социальная и клиническая психиатрия. - 1994. - № 3. - С. 73-77.
5. To'laganova G. Mahkum etuvchi xulq va uning tasnifi // Xalq ta'limi. - Toshkent, 2004. - № 2. - В. 54-56. (дев пов)
6. Каштан Г.И., Сэдок Б.Дж. Клиническая психиатрия, В 2т. Т. 1. Пер. с англ. - М.: Медицина, 1994. - 672 с.
7. Лакосина Н., Трунова М. Неврозы, невротические развития личности. М.: «Медицина», 1994. - 192 с.
8. Umarov B.M. Bolalar va o'smirlar suitsidining yosh va ijtimoiy-psixologik xususiyatlari: Psixol. ...fanlari nomzodi dis. - Toshkent: TDPI, 1993. - 154 b. (vozzastnyye osoben suitsida detey i podrostkov)